

Balázs Géza

Hétfő-, kedd- és szerdahelyek...

A vásárok helynévrajza

A vásár – a régi magyar nyelvben sokadalom, sőt szabadság – a kereskedelem, az árucseré, az adásvétel alkalmá. A vásáros- vagy vásárhelyjelleg rangot ad egy településnek. A vásároshelyek rendszerint földrajzi központokban, például szárazföldi és vízi utak kereszteződésében, tájegységek középpontjában vagy találkozásánál alakultak ki. Természetesen a vásároshelyek többszintűek: lehetnek akár országosak vagy félországosak, de lehetnek egy egészen kicsiny tájegység valamilyen módon kiemelkedő helységei. Végső soron, tágabb értelemben valamilyen „vásár” minden településen volt és van – rendszerint a templom környékén (kirakodóvásár, piac, hetipiac). Sőt napi vásár is volt, amelynek neve Vespzpermben például: asszonypiac.

A vásárhelyek és a környező települések között sokirányú kapcsolat jött létre. Mivel rendszerint a vásárhelyek közlekedési gócpontok voltak, sugárirányban oda tartottak az utak. A vásározóhely vagy egy kiszélesített utca, vagy egy tér volt. Ehhez települtek a vásározással kapcsolatos szolgáltatások: vámházak, kocsmák, egyéb boltok, beszállók (szálláshelyek).

A vásárok jelentőségét hatókörük (azaz a vásárkörzet) határozza meg. Ettől függően beszélhetünk országos, táji (tájegységi) és helyi vásárról. A vásárok jellege és gyakorisága a vásárok középkori jogi szabályozásából

fakadt. A vásárokat meghatározták a környezet kereskedelmi-gazdasági viszonyai, de az éves munkarend is, így beszélhetünk tematikus vásárokról, pl. komlóéri, dohánysimítási, búzaszentelői, szentistváni, szentandrásai, aratási, szüreti, juhnyírási stb. vásárokról, valamint búcsúvásárokról, amelyek az adott település patrocíniumával kapcsolódtak össze.

Álljon itt egy példa a székesfehérvári vásárookra. Az egyes vásárokat időpontjuk szerint is megnevezték: böjti, tavaszi, nyári, őszi, Szent György-napi, Szent Iván-napi, bertalani, dömötöri vásár. De nagyobb mennyiségben árusított gyümölcsről is hivatkozhatunk rájuk: Szent Iván-napi cseresznyevásár, bertalani dinnyevásár, dömötöri gesztenye- vagy dióvásár.

A vásárok lehetnek egy- vagy többnaposak (két- vagy háromnaposak). Ugyanazon a helyen lehetett egyszer országos, máskor rendszeres hetivásár. A vásárok két nagy típusa: az állatvásár és az iparcikkvásár (kirakodóvásár), de további szűkítések is léteztek, pl. lóvásár, szarvasmarhavásár, búzavásár, esetleg a konkrét helyre utaló: hídivásár, illetve voltak olyan különlegességek is, mint a leányvásár.

A leányvásár szó kétségtelenül érdeklődést kelt a mai emberben: miről is lehetett ott szó? Természetesen szó sem volt leányok adásvételéről! Korábban egész Európában elterjedt

szokás volt, hogy a vásárral vagy búcsúval egybekötve ismerkedési, találkozási, bemutatkozási alkalmakat szerveztek a fiataloknak és családjuknak. A leányvásárt rendező települések messze földön híresek voltak, néhány nevezetesebb: Mátészalka, Máriapócs, Zombor, Vajszló, Zengővárkony. A házasodni akaró fiatalok ezeken az alkalmakon magukat kidíszítve összejöttek, ismerkedtek, ugyanakkor sokszor a szülők megtárgyalták az anyagiakat, például a hozományt.

Bár a vásárok magyar néprajzának több jeles kutatása és leírása létezik, arra még nem vetült figyelem, hogy a vásárközpontoknak milyen nyelvi jelentőségük volt. Nem vizsgáltuk még meg a vásárközpontoknak a nyelvjárásokban játszott szerepét – ilyen lehet például a nyelvi-nyelvjárási kiegyenlítődség, de általában a nyelvi kapcsolatokban játszott szerepük (például új megnevezések, terminológia terjesztése, két- és többnyelvűségi hatások). Erre mai példáink is bőven vannak, gondoljunk csak a kelet-közép-európai hiánytársadalmak árucseré-alkalmaira, a „lengyel” vagy „KGST”-piacnak nevezett jelenségre, vagy akár a mai „kínai” piacra.

Fölvetődött, hogy a magyar nyelvben a kettős (külső-belső) helyhatározói toldalékolások (-on/-en/-ön vagy -ban/-ben) is talán a vásárhelyekkel vannak kapcsolatban. Ma leginkább nyelvhelyességi probléma, hogy valaki azt mondja, Csíkszeredán vagy Rimaszombaton (a helybéliek soha nem tévesztenék el, hogy Csíkszeredában és Rimaszombaton). Szilágyi N. Sándor veti föl, hogy ennek a raghasználatnak a szabályát pusztán a helységnév alapján nem lehet pontosan megállapítani, lehet, hogy egy korábbi, mára már elhomályosult „rendszer”, a hajdani vásároshelyek toldalékolása

állhat mögötte. Esetleg összefüggés lehet aközött, hogy az emberek vásárba, vásárra, piacra jártak – és a helységnévhez járuló rag között.

Jellegzetes, régi magyar (ómagyar) névadási mód, hogy a települést a hétnek arról a napjáról nevezik el, amelyik napon a hetivásárt tartják. Bár létezik a hét valamennyi napjára vonatkozó helynév, némelyik ezek közül már elhomályosult (hétfő, kedd), s általában – a mintegy tizenkét és fél ezerre tehető településnév-anyagban – a pár tucatnyi vásárnapos helynév nem látszik számottevőnek. (Lelkes György *Magyar helységnév-azonosító szótárában* Magyarország helyneveinek számát 1913-ban 12.537-ben, Horvát-Szlovénországgal együtt pedig 14.004-ben állapítja meg.) Ennek ellenére van némi tanulsága a vásárnapos helynevek áttekintésének.

Lássuk a legjellemzőbb példákat a heti vásárnapokra utaló helynevekre:

hétfő: Hetvehely (hétfő-hely, Baranya megye)

kedd: Kéthely (kedd-hely, Somogy megye), Répcekehely, Vérteskehely, Tardoskedd

szerda: Dunaszerdahely, Csíkszereda, Nyárádszereda, Szeredaszentanna

csütörtök: Csütörtök (helység a Csallóközben, Dunaszerdahelytől nyugat-északnyugatra, Csallóközcsütörtök), Csütörtökhely (Szepesség, Lőcse mellett), Detrekőcsütörtök, Vágcsütörtök, Őrcsütörtök (Hegyeshalom és Mósoszentjános határrészeiből alakult község, ma Várbalog)

péntek: Péntekhely (lakott hely Látrány belterületétől északra)

szombat: Szombathely, Bakony-szombathely, Lentiszombathely, Rimaszombat, Szepesszombat, Erdőszombattelke, Mezőszombattelke.

vasárnap: Az összetett szó előtagja a vásár szóból származik, az á-ból elhasonulással lett a. Utótagja a időre, időtartamra vonatkozó nap. Az *Etimológiai szótár* szerint az elnevezés még a pogány korban keletkezhetett, és a vásározásra, vásártartásra utalt. A vásározással kapcsolatos helynevekben legnagyobb részben a vásár szó szerepel. (Érdekesség, hogy a szótár szerint hasonló, azaz vásár+nap összetétel létezik más nyelvekben is, pl. az oszmán-török régi bazar-güni, illetve azerbajdzsán basar-günü.) A magyar nyelvterületen a vasárnap a legszigorúbb munkatiltalmi nap. A vásárokat föltehetőleg ezért időzítették vasárnapra. Az emberek nem dolgoztak, templomba mentek, rokonokat látogattak, ez az idő alkalmas volt arra, hogy vásárba menjenek, nézelődjenek, kikapcsolódjanak.

vásár: Vásárhely, Fugyivásárhely, Gyerővásárhely, Hódmezővásárhely, Kékesvásárhely, Kézdivásárhely, Kisvásárhely, Marosvásárhely, Orbászvásárhely, Somlóvásárhely, Torontálvásárhely, Vásárosbéc, Vásárosdombó, Vásárosfalu, Vásárosmiske, Vásárosnamény, Vásárosszentgál, Vásárosvárad, Vásártelke, Vásárút, Pétervására, Balavásár, Jászvásár, Martonvásár, Mirkvásár, Románvásár, Sárvásár, Szeretvásár, Újvásár, Alsóvásárd, Felsővásárd.

Ha rögtönzött gyűjtésünket áttekintjük, akkor kitetszik belőle, hogy a vásárokra vonatkozó helynévkészlet legnagyobb részben a vásár szót tartalmazza, a hét napjai közül pedig kiemelkedik a csütörtök, azután a kedd, szerda és szombat, s végül alig van vásáros helynév hétfővel és péntekkel kapcsolatban. A hétfőt magyarázhatjuk azzal, hogy a vásárok nagyrészt hétfévégén voltak, hétfőn

pedig inkább az egyéb munkákkal kellett foglalkozni. A péntekre talán egyházi magyarázatot adhatunk: a böjtlést, bár ez korábban szerdára is vonatkozhatott. A böjtlés során tartózkodni kellett a hústól, a zsíros ételektől (egyes esetekben általában az étkezéstől), a vásárok pedig értelemszerűen falatozási alkalmak is voltak, tehát összeütközésbe kerülhetett az étkezési korlátozás és a vásározás. Figyelemre méltó, hogy pénteken a legényeknek sem volt ildomos lányos házhoz járni. (Az egyetlen péntekre utaló Péntekhely megnevezés voltaképpen nem is vásárhely, hanem egy külterületi megnevezés, könnyen lehet, hogy ennek inkább vallási vonatkozása van.)

Nem múlhat el vásár vásárfia nélkül. A vásárfia vásárból származó ajándékot jelent. A vásárfia régi összetett szó, azon szavak csoportjából, amelyek birtokos szerkezetből (valaminek a valamije) keletkeztek. Hasonlít rá az ugyanazon jelentésű búcsúfia, valamint a karácsonyi ajándék jelentésű angyalfia. További hasonló módon létrejött összetett szó a barátfüle, az istennyila is.

A vásárfiát rendszerint a szülők, nagyszülők, keresztszülők vásárolták, vitték haza gyermekeiknek, unokáiknak, keresztyerekeiknek. A vásárfia korábban a leggyakrabban élelmiszer volt, ezért madárláttá vásárfiának is nevezték (kalács, sütemény, cipó, mézeskalács). A szerelmi vásárfiát a legények vásárolták. A leggyakoribb mézeskalács-vásárfia felirata ez volt: „Szív küldi szívnek szívesen”, de guzsaly, fésű, selyemkendő, fa- és cserép csigacsináló is lehetett szerelmi vásárfia. A tréfás vásárfiáknak külön repertoárja volt: humoros, szókimondó feliratos butéliák, csali korszók – ez

a szokás máig divatozik, gondoljunk csak az ajándékboltok kifogyhatatlan ötlettárára. Csakhogy ezeket a mindennapos ajándéktárgyakat már senki sem nevezi vásárfiának.

A vásárok helynévrajzából, a vásárok helynevek toldalékolásából, a vá-

sári megnevezésekből (asszonypiac, leányvásár, vásárfia, búcsúfia) számos történeti jelenség bontakozik ki, s a helynevek, szavak vallatása egyes esetekben máig nem tisztázott kérdésekre adhat választ. A vásárokból használt nyelv, nyelvek kérdése pedig további kutatási feladat lehet.

Felhasznált irodalom

- Dankó Imre, *Vásár*, in: *Magyar néprajzi lexikon*, 5., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 496–504.
- Dankó Imre, *Mi is az a vásárfia?*, Múzeumi Kurír, 1984. január, 100–101.
- Kálmán Béla, *A nevek világa*, Gondolat, Budapest, 1969.
- Kiss Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Lackovits Emőke – Lukács László, *A vásárok és az árucseré néprajza a Közép-Dunántúlon*, Az István Király Múzeum Közleményei, Székesfehérvár, 1987.
- Lelkes György, *Magyar helységnevé-azonosító szótár*, Talma Könyvkiadó, Baja, 1998.
- Szilágyi N. Sándor, *Hogyan teremtsünk világot?*, Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1996.
- Tárkány Szűcs Ernő, *Leányvásár*, in: *Magyar néprajzi lexikon* 3., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 418–419.
- Zaicz Gábor (főszerk.), *Etimológiai szótár*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.